

МИСЛИТЕЛІ
НІМЕЦЬКОГО
РОМАНТИЗМУ

ВІДПОВІДЬ НА ЗАПИТАННЯ: ЩО ТАКЕ ПРОСВІТНИЦТВО?

З німецької переклав
Олег Фешовець
за виданням: Immanuel Kant.
*Beantwortung der Frage:
Was ist Aufklärung?*
[http://www.gutenberg.aol.de/
index.htm](http://www.gutenberg.aol.de/index.htm)

Просвітництво є виходом людини з самозавиненої незрілості. Незрілість є неспроможністю користуватись власним розсудком без керівництва з боку іншого. Самозавиненою ця незрілість є, коли її причиною є не брак розсудку, а рішучості та мужності, для того, щоб користуватись ним без керівництва з боку іншого. Sapere aude! Отже, слова: «Май мужність користуватись власним розсудком!» — є девізом Просвітництва.

Ледачість та боягузливість є причинами того, що така велика частина людей, навіть після того, як природа звільнила їх від чужого керівництва (*naturaliter maiorennnes*), все ж залюбки залишається незрілими все своє життя; з цієї причини тим іншим і є так легко взяти на себе роль опікуна. Бути недорослим надто зручно. Якщо я маю книгу, що наділена замість мене розумом словідника, який володіє замість мене совістю лікаря, що визначає для мене дієту і т. д., то мені й не потрібно самому докладати якихось зусиль. Мені не потрібно думати, якщо я лише можу заплатити; а інші виконають за мене цю неприємну справу. А про те, що значно більша частина людей (серед них і прекрасна стаття) крок до дорослості, окрім того, що він є клопітним, вважають ще й дуже небезпечним; про це вже піклуються ті опікуни, які з вигодою взяли на себе роль головного наглядача над ними. Після того, як вони спочатку зробили свою домашню худобу дурною і ретельно оберігали від того, аби ці спокійні створіння не наважились зробити жодного кроку за межі манежу, в якому вони були замкнені, то опісля опікуни показали їм небезпеку, яка їм загрожує, якщо

вони намагатимуться самі ходити. Та все ж ця небезпека не є вже такою великою, оскільки вони б такі врешті навчилися ходити після неодноразових падінь; та лише один приклад цього робить невпевненими та відлякує в більшості випадків від будь-яких подальших спроб.

Отже, для кожної окремої людини важко вийти з незрілості, яка майже стала її природою. Вона навіть навчилася її любити і є дійсно не здатною користуватись власним розсудком, тому що їй ніколи не було дозволено й спробувати. Статути та формули, ці механічні знаряддя розумного вживання або швидше зловживання своїми природними дарами, є мовби кайданами на ногах, які тримають в постійній незрілості. Навіть якби їх хтось скинув з себе, то він все ж зробив би лише невпевнений стрибок через найвужчу яму, тому що він ще не є при звичаєм до подібного вільного руху. Тому лише дуже небагатьом вдалося випутатись з незрілості завдяки власній духовній роботі та йти впевненою дорогою.

Але те, що публіка просвітить себе сама, є доволі можливим; та вона майже неминуче й стане такою, якщо їй буде надано свободу для цього. Оскільки навіть серед призначених опікунів великого натовпу завжди знайдуться такі, що думають самі і які, скинувши з самих себе ярмо незрілості, поширюватимуть довкола себе дух розумної оцінки власної вартості та покликання кожної людини до самостійного думання. При цьому слід зважати на те, що публіка, на яку вони раніше надягнули це ярмо, опісля сама змушуватиме їх залишатись під ним, якщо до скинення цього ярма її спонукатимуть ті опікуни, які вже самі не здатні на будь-яке Просвітництво. Ось яким шкідливим є насадження упереджень, тому що вони, врешті, мстяться навіть на тих, хто або ж чий предки були їх творцями. Тому загал може дійти до Просвітництва лише поступово. Революція приведе, можливо, до відходу особистого деспотизму та гніту, спрямованого на здобуття прибутку та панування, але ніколи не спричинить дійсної реформи способу думання; нові ж упередження, рівно ж як і старі, слугуватимуть провідною ниткою бездумному та великому натовпу.

Для цього ж Просвітництва потрібна лише свобода; найменш шкідлива з усього того, що може називатись свободою, а саме — свобода на відкрите використання свого розуму і всіх його складових. Але я з усіх сторін чую вигуки: «Не роздумуйте!» Офіцер говорить: «Не роздумуйте, а займайтесь муштрою!» Фінансовий радник говорить: «Не роздумуйте, а платіть!» Духовна особа: «Не роздумуйте, а вірте!» (Лише один Господь в світі говорить: Роздумуйте стільки і про що вам забажається, але слухайтесь!) Тут скрізь ми зустрічаємось із обмеженням свободи. Тоді яке обмеження шкодить Просвітництву, а яке є навіть сприятливим? Я відповідаю: відкрите використання свого розуму має завжди бути вільним, і лише воно може призвести до Просвітництва в середовищі загалу; приватне використання розуму може часто бути дуже звуженим, при цьому значно не зашкоджуючи поступові Просвітництва. А під відкритим використанням свого власного розуму я розумію те, що хтось в якості вченого здійснює перед цілим читаючим світом. Приватним використанням свого розуму я називаю те, що хтось має право здійснювати в межах певної довіреної йому громадської посади чи обов'язку. Але тепер для деяких справ, що здійснюються задля громадського інтересу, потрібен особливий механізм, з допомогою якого окремі ланки суспільства мусять поводитись виключно пасивно, для того, щоб через штучну однаковість уряду вони були скеровані на публічні цілі, або принаймні стримувались від руйнування цих цілей. Звичайно, тут не дозволяється роздумувати; а необхідно підкорятись. Доки ця частина машини розглядається одночасно як ланка цілої спільноти або ж навіть світового громадянського суспільства, а отже, в якості вченого, який з власного розуму через твори звертається до публіки: то вона може роздумувати без шкоди для справ, до яких він є причетним як почасти пасивна ланка. Таким чином, було б дуже руйнівним, якщо б якийсь офіцер, якому щось наказало його керівництво, захотів би на службі в голос мудрувати про доцільність і корисність наказу; він мусить слухатись. Та йому очевидно не можна заборонити як вченому робити зауваження щодо помилок на військовій службі та виставляти їх на осуд своєї публіки. Громадянин не може відмовляти виконувати покладені на нього завдання; зухвалий осуд тих зобов'язань, які він мусить виконувати, може навіть каратись, як скандал (що міг би спричинити загальний спротив). Та, незважаючи на це, публічні висловлювання своїх думок в якості вченого супроти непристойності чи несправедливості таких приписів не суперечать його обов'язку як громадянина. Також і духовна особа зобов'язана робити катехитичну доповідь своїм учням та своїй громаді згідно з символом церкви, якій він служить; оскільки його взяли на цих умовах. Та як вчений він має цілковиту свободу, та, більше того, він є покликаним повідомити публіці всі

свої уважно перевірені та добросчесні думки про хибне в кожному символі та пропозиції щодо кращого влаштування релігійних та церковних справ. Тут немає нічого, що б ми могли закинути йому. Оскільки те, чого він навчає згідно зі своєю посадою та як носій справ церкви, він представляє як щось, навчати чого за власним розсудом він не є вільним, а має представляти це в ім'я когось іншого. Він скаже: наша церква навчає цього та іншого; це є докази, якими він користується. Тоді всю практичну користь він бере з уставів своєї громади, які він сам не підписав би з цілковитою впевненістю, викладати які він все ж готовий, тому що все ж цілком ймовірним є те, що там приховується правда, принаймні там немає нічого, що б суперечило внутрішній релігії. Оскільки якщо б це було по-іншому, то він не зміг би перебувати на своїй посаді; він був би змушений скласти її з себе. Отже те, як офіційний вчитель використовує свій розум перед своєю громадою, є лише приватним використанням: тому що воно є завжди лише домашнім, яким би великим не було б зібрання; і з огляду на це він як священник не є вільним і не має права бути таким, тому що він виконує чуже доручення. А отже, в ролі ж вченого, який через твори промовляє до справжньої публіки, а саме — світові, духовна особа в відкритому використанні свого розуму насолоджується необмеженою свободою застосовувати свій власний розум і говорити від власного імені. Оскільки те, що опікуни народу (в духовних питаннях) самі б мали бути незрілими, є безглуздя, яке увіковічне безглуздя.

Та чи не мала б якась духовнича спільнота, як, наприклад, церковне зібрання або поважний Classis (так як це називається серед голландців) права на те, аби під присягою не зобов'язатись між собою до певного незмінного символу, щоб таким чином провадити безперервне головне опікунство над кожною з її ланок, а через них і над народом, і навіть це увіковічнити? Я стверджую, що це є цілком неможливим. Така угода, що могла б бути укладена з метою утримання людського роду від всієї подальшої Просвіти, є просто цілком неможливою; навіть тоді, коли б вона була підтверджена найвищою владою, парламентами і урочистими мирними договорами. Жодна епоха не може об'єднатись і присягтись ввести все майбутнє до стану, який мусить зробити їй неможливим розширення свого (в основному доволі необхідного) пізнання, очищення від оман і, взагалі, просування далі шляхом Просвітництва. Це був би злочин супроти людської природи, первісне призначення якої полягає саме в цьому поступі; і нащадки мають цілковите право відкинути ті рішення як такі, що були прийняті незаконно та свавільно. Пробним каменем всього того, що можна вирішувати про народ в формі закону, є запитання: «Чи міг би народ накласти сам на себе такий закон?» Такий закон був би можливим лише протягом короткого періоду очікування на краще, для того, щоб створити певний порядок: залишаючи на розсуд кожного громадянина, переважно духовній особі в якості вченого, публічно, тобто в творах, робити зауваження щодо хибного в тогочасних установах, в той час, як впроваджений порядок ще триватиме доти, доки бачення якості таких речей публічно не виправдає себе і не досягне такого стану, коли громадяни, об'єднавши свої голоси (не обов'язково всі), змогли б подати до трону свою пропозицію, щоб взяти під захист ті громади, які згідно з їх кращим баченням погодились на змінений релігійний устрій, не заважаючи при цьому тим, які все хотіли би залишити по-старому. Та неприпустимою є згода на постійний релігійний устрій, в якому ніхто відкрито не сумнівається, навіть якщо б він тривав лише протягом життя якоїсь однієї людини, який через це немов знищить і зробить безплідним, а тому — шкідливим навіть для нащадків певний проміжок часу на шляху поступу людства до виправлення. Людина може, щоправда лише для себе самої та лише на певний час, усунути Просвітництво в тому, що їй належить знати. Втім відмовляти від Просвітництва, чи то для власної особи, чи, тим більше, для нащадків, означає порушити та розтоптати священні права людства. Але що не має права вирішувати стосовно себе сам народ, то ще менше прав на вирішення цього має монарх; оскільки його законодавчий авторитет ґрунтується саме на тому, що він в своїй волі об'єднує всю волю народу. Якщо він зважає лише на те, щоб все правдиве чи видиме перебувало у згоді з цивільним правом, то він, до речі, може змусити своїх підданих робити лише те, що вони вважають за необхідне зробити задля блага їх душі; це не його справа, він же повинен запобігти тому, щоб хтось насильно заважав іншому, в міру своїх сил, працювати над його призначенням та просуванням. Він руйнує навіть свій маєстат, коли втручається у ці справи, піддаючи урядовому контролю приписи, з допомогою яких підлеглі намагаються прояснити свої погляди. В тому випадку, коли він робить це, виходячи зі свого власного найвищого

розсуду, то йому можна зробити закид: *Caesar non est supra Grammaticos*. Та він ще більше руйнує свій маєстат тоді, коли він свою найвищу владу принижує до того, щоб підтримувати духівничий деспотизм окремих тиранів в своїх державах супроти всіх інших своїх підданих.

А якщо зараз буде поставлене запитання про те, чи ми зараз живемо в просвічену епоху, то відповіддю буде «ні», але все ж — в епоху Просвітництва. Як виглядає, ще так багато бракує для того, аби люди в цілому були б у змозі або принаймні намагалися б впевнено і добре використовувати свій власний розсудок в справах релігії без керівництва когось іншого. Ми маємо очевидні свідчення лише про те, що зараз для них відкривається поле для вправлення в цьому та про те, що поступово стає менше перешкод для загальної Просвіти або ж — для виходу з їх самозавиненої незрілості. В цьому відношенні ця епоха є епохою Просвітництва чи епохою Фрідріха.

Князь, який не вважає негідним для себе сказати, що він вважає своїм обов'язком те, щоб нічого не приписувати людям в питаннях релігії, а залишити їм в цьому повну свободу, який відхиляє від себе навіть пихату назву толерантності, є сам просвіченим і заслуговує на те, щоб вдячні нащадки величали його тим, хто вперше позбавив людський рід незрілості, принаймні з боку уряду, і дозволив кожному вільно користуватись своїм власним розумом у всіх справах совісті. Під його владою шановане духівництво в якості вченого має право без шкоди своєму службовому обов'язку вільно і відкрито викладати світові для оцінки свої судження та погляди, що подекуди відхиляються від прийнятого ними символу; ще більше може це робити той, хто не є обмеженим жодним службовим обов'язком. Цей дух свободи поширюється також і назовні, навіть і там, де він змушений боротись із зовнішніми перепонами з боку уряду, який сам себе невірро розуміє. Оскільки і цей уряд має перед собою приклад того, що свобода аніскільки не загрожує публічному спокою та єдності спільноти. Люди самі поволі виходять з невігластва, якщо вони лише навмисне не утримуватимуться в цьому стані.

Головний пункт Просвітництва, тобто — виходу людей з їх самозавиненої незрілості, я поставив переважно в справах релігії з тієї причини, що правителі не мають ніякої зацікавленості грати роль опікуна своїх підлеглих в справах мистецтв і наук; крім того, незрілість в справах релігії є найшкідливішою, а отже — такою, що найбільше позбавляє гідності. Але спосіб думання голови держави, який сприяє Просвітництву в справах релігії, йде ще далі та розкриває, що й щодо його законодавства немає ніякої небезпеки в тому, щоб дозволити його підлеглим відкрито використовувати їхній власний розум і відкрито викладати їхні думки про кращий устрій законодавства навіть з вільнодумною критикою існуючого вже світу; ми маємо яскравий приклад цього, завдяки якому ще жоден монарх не випередив того, якого ми вшановуємо.

Але також лише той монарх, який є сам просвіченим і не боїться тіней і одночасно володіє добре дисциплінованим численним військом для забезпечення публічного спокою, може сказати про те, на що не має права незалежна держава: роздумуйте, скільки вам завгодно і про що вам завгодно; лише слухайтеся! Так тут проявляється дивний і неочікуваний хід людських справ; в них як і скрізь, якщо щось розглядати в цілому, все є парадоксальним. Більший ступінь громадської свободи виглядає корисним і для свободи духу народу і все ж ставить для неї нездоланні перепони; менший же ступінь громадської свободи надає духові народу простір для розширення з усією його спроможністю. Якщо ж природа під цією твердою оболонкою розвинула зародок, про який вона якнайніжніше піклується, а саме схильність та покликання до вільного думання, то він, в свою чергу, поступово впливає на спосіб відчуття народу (завдяки чому він стає все більш здатним на свободу до дії) і, врешті-решт, навіть на принципи уряду, який все більше вважає корисним для себе ставитись до людини, яка тепер є чимось більшим, ніж машина, відповідно до її гідності.

